

TAJNÍ POLŠTÍ AGENTI V CHORVATSKU PŘED R. 1848

Václav Žáček

Zabývajíce se polskými dějinami po neúspěšném povstání r. 1830 a 1831 jsme svědky pozoruhodného zjevu v dějinách novodobých národů, kdy národ poražený na bojišti a zbavený státní nezávislosti a k tomu ještě roztržený na tři části mezi okupantské mocnosti, má přece svou mezinárodní politiku prováděnou vlastními pracovníky, i když uznávanými jen některými vládami, jež z antagonismu vůči carskému Rusku měly zájem na tom, aby polská otázka nezmizela se stolu evropské diplomacie. Možnost vystupovat v evropské diplomatické aréně jménem polského národa a neexistujícího polského státu měla však jen část emigrace, převážně šlechtického a vojenského původu, která mohla navazovat na svou aktivitu v době povstání a měla díky svému třídnímu původu snadnější přístup k diplomatickým představitelům západoevropských států a s nimi třídně zpřízněnými nebo usilujícími dostat se na stejné společenské niveau se šlechtickými diplomaty. Halasní demokratičtí emigranté buržoazního, popř. lidového původu nemohli těžit z této výhody, zato se mohli obracet k lidovým vrstvám, jež však nemohly mluvit do složité diplomatické hry aristokratů. Proto mohli polskou otázku v západní Evropě s úspěchem rozvíjet jen příslušníci šlechtické a s nimi zpřízněné emigrace, kteří měli jednak diplomatické zkušenosti a přístup k představitelům západoevropských vlád, jednak kteří věděli, jak se v diplomacii pracuje a jak přetvořit tuto práci, aby odpovídala a vyhovovala diplomatům neexistujícího státu. Polská šlechtická emigrace měla to štěstí, že jí stál v čele zkušený diplomat a státník kn. Adam Czartoryski, na začátku XIX. století zahraniční ministr mladého cara Alexandra I. a v letech 1830—31 předseda polské povstalecké vlády který v emigraci soustředil kolem sebe své třídní stoupence a jejich přátele v emigrantské skupině, možno říci straně »Třetího Máje«, jinak nazývané podle pařížského sídla knížete »hotelémb Lambert«, s konzervativním programem obnovení Polska jako konstituční monarchie.

Tato emigrantská strana byla oním činitelem, který řídil mezinárodní politiku a diplomacii neexistujícího Polska. Byla vnitřně jednotná a měla prostředky, aby mohla vydržovat diplomatický a agentský aparát v zemích, jež byly předmětem jejího zájmu, v nichž bylo možno křížit, popř. neutralizovat politický vliv Ruska a jeho spojenců v polské otázce a z nichž bylo možné přinášet západoevropským vládám (Francie, Anglie) cenné informace o situaci a doporučení, jak postupovat, aby to bylo k jejich prospěchu a polské otázky a ke škodě Ruska. Takovou zemí, v níž bylo možno nejvíce škodit zájmům Ruska,

bylo Turecko, a to nejen proto, že bylo dveřníkem k Úžinám, nýbrž také, že v jeho balkánské části žilo několik slovanských a křesťanských národů, na jejichž ochranu před tureckým útlakem si carismus osoboval právo, arci za cenu podřízení jeho vlivu, i když ještě v rámci Turecka. Pronikání ruského vlivu do Turecka bylo možné čelit podobnými prostředky, ochranou křesťanů a odváděním balkánských Slovanů od tendence hledat ochranu v Rusku. A k tomu bylo výhodné užít Poláků, vyzbrojených z osudu vlastního národa množstvím proticarských argumentů a poukazy na ně neutralizovat vlivy ruské propagandy. K tomu cíli zřídil Czartoryski r. 1840 v Cařihradě centrálu pro své tajné agenty, jež hodlal vysílat do Turecka. V čelo jí postavil politicky schopného Michala Czajkowského, polsky orientovaného spisovatele ukrajinského původu, jemuž byli v následujících letech podřízeni agenti vysílání do jednotlivých zemí poloostrova, do Bulharska, Srbska, Dobružji a j.¹ Z působišť Czartoryského agentů v těchto zemích byl z hlediska našeho zájmu najdůležitější srbský Bělehrad, v němž po upevnění ustavobranitelského režimu v Srbsku působil od podzimu r. 1843 Čech František Zach, který zde vystřídal L. Zwi-erkowského-Lenoira, jenž prý se neosvědčil.²

Jmenováním Zacha agentem v Bělehradě se podstatně rozšířil okruh činnosti bělehradského agenta. Zájem balkánské politiky Czartoryského patřil především balkánským Slovanům, poddaným tureckému sultánovi. Ostatní jižní Slovanů, kteří žili mimo Turecko, a to byli Srbové v jižních Uhrách a Chorvaté, stáli v původním plánu mimo zájem polských pozorovatelů, již z toho důvodu, aby zbytečně nedráždili Rakousko. Jenže Zach byl svým původem rakouský Slovan, proniklý ideou slovanské vzájemnosti, a proto mu nemohlo být lhostejným, co se děje na sever a na západ od turecko-rakouské hranice, jak se mezi tamními Slovany šíří a projevuje národní uvědomění a čeho je třeba, aby jejich národní život byl intenzivnější a v souladu se zásadami obecného pokroku. Vyvíjet iniciativu tímto směrem nepřipouštěla jeho pracovní instrukce, neza- kazovala mu však referovat o tom, co se dozví o životě v Chorvatsku od jeho vlastních zpravodajů, jež ovšem v jejich činnosti podporoval. V Paříži však se zájmem četly jeho zprávy, jež psal z vlastního popudu a zanícení a jimiž postupně vedl polské pány k zájmu o národní život Chorvatů a jihoherských Srbů a jeho perspektivy. K vyslání zvláštního agenta-pozorovatele do Chorvatska bylo však daleko.

Prvým takovým informátorem o chorvatských poměrech byl zanícený ctitel a stoupenec Gajův Paja Čavlović, který poznal srbské poměry v létě 1843. Své znalosti prohloubil za druhého pobytu v Bělehradě, kam přijel koncem tohoto roku a zastihl tam Zacha v plné aktivitě.³ Kromě informací, jež mu

¹ O této činnosti Czartoryského a Czajkowského v balkánských problémech viz velké dílo M. Handelsmana Adam Czartoryski, I—II, Warszawa 1948, 1949, a jeho starší spis Czartoryski, Nicolas Ier et la Question du Proche Orient, Paris 1934, v níž je uvedena ostatní příslušná literatura.

² Z. nejnovější literatury o něm již v souvislosti s tématem této studie viz mou stat' Suradnja Ljudevita Gaja s Františekom Zachom, *Radovi (Inst. za hrvatsku povijest)*, Zagreb 1973, 139—159.

³ O Čavlovićovi viz Lj. Durković—Jakšić, Branislav. Prvi jugoslovenski ilegalni list 1844—1845, Beograd 1961.

poskytl tento »dopisnik zagrebačkih rodoljuba«, zprostředkoval navázání jeho písemného spojení s Gajem, při němž mu Zach navrhl koordinaci chorvatského a srbského vlivu v Bosně, event. na organizaci její autonomie.⁴ Také to byl krok, který Zach učinil ze své iniciativy a který přesto byl polskými pány v Paříži schválen, čímž mu bylo dáno na srozuměnou, aby pokračoval. Tohoto tichého souhlasu bylo třeba, neboť Gaj, místo aby Zachovi písemně odpověděl, poslal za ním do Bělehradu s odpovědí svého důvěrníka Štěpána C a r a, který s ním ve dnech od 24. února do 9. března sjednal dohodu o politické spolupráci v duchu slovanské politiky Czartoryského s cílem pracovat k sjednocení Jihoslovanů v společném státě pod dynastií Karađorđevićů.⁵ Na této dohodě je důležité, že Zach ji sjednal v době, kdy pracoval na svém »plánu slovanské politiky Srbska«, který v hrubých rysech dokončil v době Carova pobytu v Bělehradě a který v definitivní verzi poslal do Cařihradu Czajkowskému 27. dubna; Garašaninovi, který plán objednal, odevzdal až o měsíc později, teprve po konzultaci s Gajem a jeho připomínkách k němu, podaných z pozice ilyrského sjednocovacího programu. Třebas Garašanin nepřevzal ze Zachova »plánu« téměř vše, co se týkalo mimotureckých Slovanů, do své definitivní verze svého politického programu známé jako jeho *Načertanije z r. 1844*, k níž Zachův plán poskytl hlavní podklady, zbyl z diskuse o něm jako trvalý odkaz do budoucnosti zájem srbského ministra o vývoj v Chorvatsku, i když k ilyrskému programu zachovával zdrženlivé stanovisko, nikoliv však nepřátelské.

Za tohoto stavu svých styků s Chorvatskem dospíval Zach postupně k názoru, že by bylo vhodné, kdyby tam »hotel Lambert« dosadil svého agenta, podobného, jakého v osobě L. Zwierkowského-Lenoira navrhoval vyslat do Bosny, aby radil tamním františkánům v jejich sporu o výsady svého řádu s biskupem Barišičem a Římem, podporovanými Vídní.⁶ V těchto úvahách byl však překvapen, ba zaskočen, neočekávaným a neohlášeným příjezdem neúspěšného agenta Czartoryského v Uhrách Antonína R i e t h a, vyslaného tam bez konzultace se Zachem, aby pracoval mezi Slováky ke spolupráci s Czartoryským a k navázání styků s Haličí v případě nového polského povstání. Volba Rietha k této práci byla neuvážená, neboť Rieth neměl vlastnosti tajného agenta; byl neukázněný a bezcharakterní, což nakonec dokázal prozrazením své cesty ministru policie Sedlnitzkému.⁷ Navázal sice některé kontakty se Slováky, avšak jen některé z nich získal pro své konspirační plány a pro eventuální pomoc povstání v Haliči; nezískal však hlavního předáka mladé slovenské generace L'. Štúra a ještě méně pěvce Slávy dcery Jana Kollára. Jeho návštěva u něj svědčí o naprosté neznalosti názorů velkého pěvce slavismu,

⁴ Učinil tak tajným dopisem z 15. I. 1844, jehož obsah Zach vložil do své lednové nedatované zprávy Czartoryskému, Bibl. Czartoryských v Krakově, (dále jen *B. Czart.*) 5390, f. 311—231.

⁵ Podrobnosti dohody viz *Suradnja Lj. Gaja* . . . , 144.

⁶ Viz Ilija K e c m a n o v i ć, Barišičeva afera, Sarajevo 1954. — Edici Zachových zpráv o tomto sporu, kterou jsem připravil, zamýšlí vydat Akademie věd v Sarajevu.

⁷ Viz V. Ž á č e k, Z revolučných a politických pol'sko-slovenských stykov v dobe predmarcojev (část 2: Úsilie pol'skíej šl'achtickej emigrácie získať Slovákov), Bratislava 1966.

vzdáleného jakýmkoli bouřlivým podniknutím. Finančně tísněn odejel v říjnu 1844 do Bělehradu, aby požádal Zacha, který mu byl jako agent nadřazen, o výpomoc. Na Zacha neudělal příznivý dojem. »Poznal jsem v něm sice velmi inteligentního a aktivního muže, avšak plného sebelásky a profesionálního konspirátor«, varoval 26. října pány z »hotelu Lambert«. ⁸ Nejvíce mu vytýkal, že se snažil »koupit« za peníze revoluční stranu na Slovensku. Přesto mu pomoc poskytl a poradil, jak si vést mezi Chorvaty, kdyby jej okolnosti přinutily uchýlit se do jejich země. Zach správně předvídal, co bude následovat. Rieth se sice vrátil do Pešti, získal zde mladého slovenského radikála Jana Čipkaje, aby jej spolu s P. Ollíkem doprovázel na cestě do Chorvatska, kterou mu doporučil Štúr. Jenže jeho cesta podobala se spíše útěku před policií, která zachytila stopy jeho činnosti, útěku, na kterém jej doprovázel pouze Čipkaj. Oba přijeli do Varaždínu 15. listopadu v naději, že zde zastihnou v práci komitátní shromáždění. Marně, neboť shromáždění bylo odloženo na 10. prosince. Současně přišlo v Bratislavě policejní upozornění na Rietha jako povstaleckého agenta a žádající jeho zatčení. Naštěstí místní přátelé Poláků, zvláště Štěpán Car, působící zde na komitátním úřadě, jej včas varovali, poskytli mu peněžitou výpomoc a rychle expedovali do Záhřebu. ⁹

Prvý, koho Rieth v Záhřebu vyhledal, byl Gaj. Ten již věděl o jeho případu, a proto měl zprvu vůči němu určité výhrady, jež však Čipkaj rozptýlil tím, že se za něj zaručil jako za dobrého Slovana. Gaj pak obrátil a, naopak, zahrnoval jej projevy důvěry více než bylo zdrávo. Od Gaje se Rieth dověděl, že zdroj jeho nepříjemností třeba hledat v jeho bratislavské návštěvě u Štúra, kde svědkem jeho rozhovoru s ním byl sekretář poslance Ožegoviće Ferenci (Ferenčić?), který, jsa horlivým rusofilem, jak se na tom Rieth i Gaj dohodli, jej udal jako polského revolučního agenta. Současně šla o Riethovi také protichůdná pověst, že cestuje v službách Metternicha a Maďarů. V našich pramenech, jež Rieth po sobě zanechal, ať to jsou dopisy Zachovi nebo dvě celkové zprávy »hotelu Lambert«, ¹⁰ či posléze jeho udání ministru Sedlnitzkému z r. 1847, ¹¹ je mnoho zmatku a nejasností, způsobených jeho chlubitostí, někdy i lhavostí, a ovšem také velice špatnou čitelností jeho rukopisu. Proto se o jeho rozhovorech a počinech v Záhřebu zmíníme jen stručně, pouze o tom, co zatím možno uvést bez prověření výzkumem záhřebských pramenů. Za tehdejší napjaté situace v Záhřebu před shromážděním kongregace mezi maďarony (zvláště privilegovanými turopolskými sedláky) a stoupenci ilyrského progra-

⁸ B. Czart. 5391.

⁹ Ve své celkové zprávě »hotelu Lambert«, již začal psát v Pešti 22. X. 1844 (B. Czart. 5465) a pokračoval v Záhřebu 17. XI. t. r., psal o původně velice zdrženlivém chování dvou vyšších úředníků komitátu (Czegel, Simonović), kteří, ač vlastenci, přijali jej »co nejchladněji a ani s ním mluvit nechtěli«. Štěpán Car, který byl toho svědkem, vzal je stranou a dověděl se od nich, »že nedávno dostali vážné depeše z Bratislavy, že mám 15. t. m. přijet do Varaždínu s mnoha Slováky«, aby se zde připojili k povstání, které má vypuknout na celém Slovensku a v Karpatech, aby se totiž měli ve Varaždíně na pozoru, aby mne, jakmile přijedu, ihned uvěznil«. Car pak doporučil rozhněvanému Riethovi, aby hledal útočiště v Záhřebu u Gaje a dal mu 50 zlatých na cestu.

¹⁰ B. Czart 4565.

¹¹ *Staatsarchiv Wien*, PH 259/1847.

mu, svěřil prý (V. Ž.) Gaj Riethovi vedení ozbrojených »Ilyrů« v očekávaných srážkách s Turopolci. Pro ten případ plánoval prý Rieth vyhodit do vzduchu dům, v němž se Turopolci scházeli. Baron Kušlan získal prý pro tento úkol ženijního důstojníka, zatímco Rieth sháněl potřebné peníze, které chorvatští magnáti Ožegović a Drašković, znesváření s Gajem, odmítli dát.¹² Proto odejel Rieth narychlo do Pešti, avšak vrátil se bez peněz. Přijel za situace zcela změněné. Rozsáhlá vojenská opatření vyloučila jakoukoli možnost srážek mezi oběma stranami, což znamenalo škrt přes Riethovo vůdcovství. Jediným aktivem, jež po těch plánech Riethovi zbylo, byla velká důvěra Gajova. Aby se za takto vytvořené situace mohl dorozumět se Zachem, který měl dohlížet na jeho činnost, odejel 16. prosince do Bělehradu. V udání Sedlnitzkému z 22. dubna 1847 takto psal o této cestě a o laskavostech, jež mu zaslepený Gaj prokázal:

»Když jsem poprvé jel ze Záhřebu přes Chorvatsko a Srem do Zemuně a Bělehradu, dal mi Gaj dopis vlastencům v Sisku, odkud jsem byl mnohými [hraničářskými] důstojníky v jejich stanicích co nejprátelštěji přijmán a dále provázen, že jsem se musel divit, jaký národní oheň plane v těch lidech a jak vysoké ceně a úctě se u nich Gaj těší. Na cestě mne doprovázel poručík Paitsch (!). Zanechal jsem tehdy Gajovi četné své písemnosti a některé pasy, které mi sloužily na cestách po Uhrách,¹³ a nechal jsem si na jméno obchodníka Raucha vystavit chorvatský pas do Bělehradu. Když jsem se r. 1845 vrátil do Paříže, odejel ke Gajovi jako emisar kn. Czartoryského Woronicz s belgickým pasem na jméno Bolmin; přinesl mu od knížete dosti peněz a Gaj se tehdy písemně knížeti zavázal, že začne společně s ním revoluci v Rakousku«. Pro toto tvrzení Riethovo, nepochybně lhavé, nepodařilo se mi nalézt žádného dokladu.

Zde musíme skončit s Riethovými pmluvami o Gajovi, abychom nepředbíhali líčení agentské mise Woroniczovy, ke které došlo koncem r. 1845, o rok později po Riethovu odjezdu ze Záhřebu. K Zachovi do Bělehradu se však Rieth nedostal. Dojel až do Sremské Mitrovice, dále přes hranice však nemohl pro přísná rakouská pohraniční opatření. Aby se dostal do Bělehradu legálně se souhlasem generála Ungerhofera v Zemuni, k tomu již neměl odvahy. Se Zachovou pomocí zakotvil na několik dní v Staré Pazové u hraničářského důstojníka Brkiće a začátkem roku 1845 přesídlil do Nového Sadu a pokoušel se proti elementárním zásadám konspirační práce o spojení se Zachem. Ten mu sice v mezích svých možností pomáhal, avšak ve svých zprávách »hotelu Lambert« zle kritizoval jak jeho osobu, tak jeho činnost, a kritiky neušetřil ani polské chleboďárce, že si zvolili tak nevhodného agenta. Nakonec pařížským pánům nezbylo než dát souhlas k Riethovu odvolání z Uher. 17. ledna 1845 musel Rieth opustit Novi Sad a po krátkém pobytu v Pešti odejet přes Sedmi-

¹² O této oposici vůči Gajovi hlásil Rieth ve svém udání Sedlnitzkému 22. IV. 1847: »Aber auch Gaj hat einen Feind, der ihm viel Kummer und Hindernisse macht in seinem ganzen Treiben, und der ist Graf Draschkowitz und Bibliothekar Babukić, die eine nationale Opposition gegen ihn gebildet haben, um ihn zu depopularisieren.« SA Wien PH 259/1847.

¹³ Cestoval jako Reiner, Rother, Rauch.

hradsko do Rumunska a dále do Cařihradu a odtud do Paříže, kam přijel v červnu 1845. Svou činnost uzavřel závěrečnou zprávou a vyúčtováním. O dva roky později prozradil mnoho o své uherské cestě dvěma obširnými zprávami ministru policie Sedlnitzkému. Zach měl pravdu, když od začátku upozorňoval na charakterovou nepevnost Riethovu.

Přesto měla Riethova cesta kladný následek v tom, že upozornila na účelnost pokusu získat pro spolupráci Slováky¹⁴ a zabezpečit trvalé působení na Chorvatsku. Zach zprvu uvažoval o pověření Štěpána Cara zpravodajskou činností z Chorvatska a při ní využít styků, jež navázal Rieth s Gajem.¹⁵ V souvislosti se bosenskými událostmi, na něž stále doporučoval působit vysláním zvláštního agenta, neopomínal radit k podobnému opatření i v Chorvatsku. Až takový agent přijede do Bosny, hodlal požádat Czartoryského, aby vyslal do Záhřebu »spolehlivou osobu« k poučení Gaje. »Tehdy vztahy [Chorvatska] s Bosnou a Vojenskou hranicí změni svou tvárnost«, psal mu 2. května 1845.¹⁶ »Chorvatsko a jeho sousedé Dalmácie a Slavonie mohou se opírat jen o Bosnu a Srbsko, aby se jednou mohly postavit čelem proti Rakousku. Nikdy však nelze chtít na rakouských Slovanech, aby se včlenili do tureckého císařství; proto třeba nevyhnutelně pomýšlet na zřízení jihoslovanského státu, který by zahrnoval všechny tyto země«.

Riethův neúspěch v Uhrách, s nímž se páni z »hotelu Lambert« jen neradi smířovali, a vytrvalé Zachovo připomínání významu uherských Slovanů pro polskou otázku způsobily, že se Czartoryski rozhodl zkusit to ještě jednou s vysláním agenta-Poláka do Uher. Jenže tentokrát určil k tomuto velkému úkolu politicky nejvyzrálějšího člena svého štábu, přednostu své politické kanceláře a hlavního propagátora monarchistického zřízení obnoveného Polska Janusze Woronicze, který byl v Uhrách již r. 1836, znal uherské poměry a měl určitý zájem o hnutí tamních Slovanů.¹⁷ Jestliže Riethova mise byla považována za opatření ad hoc — šlo především o Slováky — mělo být vyslání Woronicze počátkem stálého dozoru nad politickými poměry v Uhrách a životem všech jejích národů.

Svědčí pro to podrobná pracovní instrukce, kterou si Woronicz navrhl a kterou Czartoryski s malými změnami schválil.¹⁸ Datována byla v Paříži 27. srpna 1845.¹⁹ Obsahovala směrnice, jak postupovat vzhledem ke všem národům

¹⁴ Pokus realizoval v létě 1845 sám Zach vysláním dr. Jána Šafárika, profesora v Bělehradě, do Bratislavy a do Čech s hlavním úkolem získat pro spolupráci s Czartoryským L'. Štúra, avšak bezvýsledně. Viz V. Žáček, Z revolučních a polit. stykov pol'sko-slovenských..., Bratislava 1966.

¹⁵ Zachova zpráva z 18. I. 1845, B. Czart. 5392.

¹⁶ B. Czart. 5392, f. 469—495.

¹⁷ Janusz Woronicz byl jako právník aktivně činný v administrativě Polského království. Účastnil se povstání r. 1830 a 1831. V emigraci se připojil ke straně Czartoryského, kterého doporučoval jak »krále de facto Adama I.« obnoveného Polska (Rzecz o dynastji i monarchji w Polsce, 1839). Byl přednostou diplomatické kanceláře »hotelu Lambert«. Viz M. Handelsman, Czartoryski, Nicolas Ier et la Question du Proche Orient, Paris 1931.

¹⁸ Byla to běžná praxe při vysílání agentů, že si sami navrhovali pracovní instrukce. Tak tomu bylo i v případech Zacha (Comment j'entends ma mission dans les pays slaves de la Turquie, B. Czart. 5390) a Zwierkowského.

¹⁹ B. Czart. 5372.

žijícím v Uhrách, přičemž kritériem byl prospěch politiky Czartoryského. Po přistání v Rijece měl Woronicz procestovat celé Uhry a navštívit národní a politická centra všech uherských, popř. i sousedních národů. Prvým takovým místem byl Záhřeb, odkud se měl přes Vojenskou hranici dostat do Petrovaradinu a dále do Bělehradu. Na tomto úseku cesty bylo jeho hlavním úkolem vyšetřit smýšlení hraničářských pluků. Z Bělehradu měl s podobným úkolem projet Banátem a dále pokračovat přes Sibiň, Kluž do Bistricy, odkud se měl pokusit o navázání styků s Bukovinou a Haličí. Další cesta měla vést karpatskými horami podél haličských hranic. Předvídaly se zastávky v městech s vojenskými posádkami nebo kde jsou »větší shromáždění slovenského obyvatelstva«, školy a semináře. Cílem cesty po severních Uhrách měla být Bratislava, odkud se měl přes Pešť vrátit Woronicz zpět do Záhřebu.

Z další části instrukce se budeme zabývat pouze Woroniczovými úkoly v chorvatském prostředí. Na prvním místě to bylo navázání »stálého styku s Chorvatskem a ještě lépe se všemi ilyrskými zeměmi«. Podobné styky měl navázat se Slováky a pokud možno »starat se o jejich spojení s Chorvatskem«. Zkrátka úkolem agenta bude sloučit a centralizovat všechny slovanské kmeny v Uhrách v jednom jistém místě, jímž jako nejvhodnější je Záhřeb.²⁰ Podobné koncentrační úkoly stanovila instrukce pro rumunské země. Pokud jde o Mad'ary, měl Woronicz vyšetřit, zda by bylo možné vytvořit mezi nimi a Slovany »nějakou kombinaci«. K vyplnění všech úkolů měl Woronicz využít kromě svých starších vědomostí styků »s pány Gajem, Galfim (!) a Štúrem«.

Pokud jde o činnost u jednotlivých národů, byl největší důraz kladen na jednání s Chorvaty a na získání jejich předáků, zvláště Gaje a Draškoviće, ale také dalších, »dobře poznat jejich shody v názorech, styky, lásky a nechuti a, pokud to bude možné, charaktery jednotlivců a postavení předních osob«. Především měl však jednat s Gajem, informovat jej o politice Czartoryského a o nevyhnutelnosti povstání v Polsku. »V Gajovi a jemu podobných činitelích měl vzbudit nejvyšší stupeň víry v Polsko a důvěry v politiku Jeho knížecí Výsosti i v její moudrý směr.« Měl s ním všestranně prodiskutovat současnou situaci Uher a jejich stanovisko k povstání. Neměly být pominuty i jiné politické »kombinace« jako sjednocení »jihouherských« Slovanů, zajištění nezávislosti Uherského království a také otázka účasti uherských Slovanů ve válce Poláků proti Rakousku a jejich podmínek. Woronicz měl přesvědčovat Chorvaty, »že Rakousko a Moskva jsou neoblomnými nepřáteli svobod slovanských [národů], že Rakousko udržuje vládu nad Uhrami jedině díky sváru Slovanů s Mad'ary, že Slované musí vstoupit do války proti Rakousku, chtějí-li získat pomoc Mad'arů; pak mají při povstání Polska vítězství zajištěno. Až se zbaví Rakušáků, nemají se při své početnosti a určité vyspělosti co obávat z převahy Mad'arů, která se udržuje díky podpoře Rakušáků«. Jestliže však stav vniřního sváru a domácí války bude pokračovat, prodlouží se nadvláda Rakouska až do doby, kdy bude nucena postoupit své místo Moskvě. Tím bude ztracena nejen poli-

²⁰ »Utworzyć podobny stosunek ze Słowakami i takowy o ile być może starać się połączyć z K r o a c y ą. Słowem rzeczą Agenta będzie zespolić i zcentralizować wszelkiego szczezu Sławian Węgierskich w jednym pewnym punkcie, jakim najwłaściwszym wyjdaje się Agram«.

ticka nezávislost, ale také dnešní stav svobody a civilizace. Čelit tomu je možné jedině společným postupem s Polskem, pomáhat mu k osvobození a bez obav z nebezpečí postupovat také v dohodě s Maďary. Woronicz měl dále zjistit, jaké je pravděpodobné smýšlení chorvatského obyvatelstva k těmto plánům, zda Gajův vliv je opravdu tak velký, jak se tvrdí, a zda hraničářské pluky jsou kvalifikovány pro válku za svobodu proti Rakousku.

O realizaci plánu koncentrace všech uherských Slovanů měl se Woronicz pokusit až po návratu do Záhřebu jako předurčeného místa této koncentrace. Především mu mělo jít o získání souhlasu s výběrem Gaje jako ústřední osobnosti při provádění této koncentrace. Pak měla následovat dohoda mezi soustředěnými Slovaný a Czartoryským. Za příznivého průběhu jednání a po přihlédnutí k místním poměrům mohl se Woronicz rozhodnout pro vyslání zvláštního plnomocníka Slovanů ke knížeti. K realizaci myšlenky soustředění uherských Slovanů instrukce předvíдалa, aby y době druhého Woroniczova pobytu v Záhřebu přijeli do města zplnomocnění zástupci Slováků, popř. také mluvčí uherských Srbů. Jeho přítomnost nebyla však bezpodmínečně nutná, protože pro tyto Srby se předvíдалo jejich připojení k Srbům v Knížectví. Připouštělo se aby tuto otázku vyšetřil v Bělehradě Zach. Na tomto místě připsal Czartoryski do Woroniczova konceptu instrukce připomínku, aby agent přihlížel také k bosenským poměrům.²¹

Woroniczovy cesty se měl účastnit také významný francouzský publicista Hippolite Desprez, spolupracovník proslulé Revue des Deux Mondes, v níž psal o východoevropských poměrech v duchu politiky Czartoryského.²² Ten jej také pověřil úkolem navázat styky s Maďary, k nimž, jak stálo v instrukci, »může se jako Francouz snáze dostat«. Především měl obracet jejich zájem na Polsko a na evropský význam polské otázky a, což nás zde nejvíce zajímá, působit na ně, aby i oni hledali »kombinaci« se Slovaný a snažili se zbavit je důvěry v Rakousko. Instrukce sice naznačovala, že od přesvědčování bude ještě daleko k jejich společnému vystoupení se Slovaný proti Rakousku, avšak připouštěla možnost dílčích úspěchů dříve.

Woronicz nastoupil svou cestu do Uher v Desprezově doprovodu koncem r. 1845. Prvním místem jejich činnosti byl Zahřeb, kde byli v lednu 1846, odkud dorazili 24. ledna do Bělehradu. Časový průběh cesty nemůžeme rekonstruovat, neboť nemáme k dispozici Woroniczovu zprávu. Určité časové údaje postihujeme však jednak v Zachových zprávách, neboť byl po dobu jeho cesty v písemném styku s ním, jednak v pozdějších Gajových vyprávěních o rozhovorech s ním. Osobní dojmy Zachovy za styku s ním byly však smíšené, spíše nevraživé. Byl to následek několika okolností, jež se jej dotýkaly. Především se cítil přehlédnut, že nebyl předem informován o Woroniczově cestě a jejich cílech. Woronicz pak neuznal za vhodné informovat jej o svých

²¹ Podrobnosti o práci v uhersko-haličském pohraničí, jež výtýčeny v další části instrukce, netýkaly se jihoslovanských problémů, a proto jsme upustili od jejich výčtu.

²² Záhy po cestě otiskl o ní Desprez tyto stati: *La Grande Illyrie et le Mouvement illyrien* (1847/IV, 762—779), *La Hongrie et le Mouvement maghiar* (1847/IV, 824—842), *La Moldo-Valachie et le Mouvement roumain* (1848/I, 697—716), v nichž nepochybně shrnul i výsledky pozorování na této cestě.

rozhovorech s Gajem, ani o programu další cesty a plánovaných návštěvách. Pouze všeobecně jej informoval o cílech polské politiky, jež ostatně Zach dobře znal, a jen málo o jejich spojitosti s cestou. Woronicz se choval k Zachovi povýšeně, což Zacha zvláště roztrpčovalo, i když musel také připustit, že to je důsledek jeho zhoršeného postavení u srbské vlády, zvláště u zahraničního ministra Petronijeviće. Při opatřeních, jež v Bělehradě vykonal v zájmu svého upjatého představeného, byl nucen řídit se instinktem a odhadem situace. Nenápadně zorganizoval Woroniczovo přijetí u srbských a tureckých vládních činitelů a pro Despreze zařídil přijetí u konsulů a u knížete Alexandra.²³ Při návštěvě u knížete plnil úlohu tlumočnicka; proto mohl poslat do Paříže podrobný zápis o rozhovoru, v němž byla pozornost věnována také rumunským problémům. O tom, co se před tím dalo za Woroniczova pobytu v Záhřebu a o čem jednal s Gajem, nedověděl se Zach od obou cestovatelů téměř nic.

O další cestě Woroniczově po Uhrách víme velice málo. Víme jen, že byla neúspěšná, neboť její průběh silně narušily tragické události v Haliči v únoru 1846 (tzv. haličské »řeže«, povstání v Krakově a jeho okupace Rakušany). Woronicz nedokončil cestu podle plánu a do Záhřebu se nevrátil, aby tam jednal o »koncentraci« Slovanů. Ostatně neměl vyhlídky na úspěch, neboť Gaj, který byl již dříve rezervovaný k Polákům, nebyl po únorových událostech vůbec nakloněn jednat s nimi.²⁴ O Woroniczově cestě máme k dispozici jen nepřímé informace v Zachových zprávách a ve směrnících, jak postupovat, jež z »hotelu Lambert« posílali Czajkowskému, aby je Zachovým prostřednictvím poslal za Woroniczem do Pešti. Z hlediska našeho tématu neobsahují tyto prameny nic pozoruhodného. Zato se v nich dovídáme o jednáních se Slováký, hlavně o Zachově akci angažovat do polské agentské služby v Rumunsku českého básníka J. J. Kalinu, který se v Pešti setkal s Woroniczem a získal si jeho podporu.²⁵

Woroniczova jednání v Záhřebu, i když o nich Zach věděl velice málo, znamenala podstatně jeho činnost r. 1846. Již před Woroniczovou cestu, hlavně však na základě jeho informací, věnovalo vedení »hotelu Lambert« zvýšenou pozornost Chorvatsku, zvláště od únorových událostí v Haliči, jež způsobily, že Czartoryski odložil všechny dosavadní ohledy na Rakousko, které »povýšil« na stejného nepřítele Poláků jako Rusko a že zahájil proti němu boj jako nositeli germanizace. A protože předvídal vážné události v Uhrách a v Itálii, obracel pozornost svých agentů na Chorvatsko a z jednotlivců především na Gaje.²⁶ Získat jej byl však dosti složitý problém, m. j. vinou Woroniczovou, protože k jednání s ním přistoupil bez předchozí konsultace se Zachem, jenž jediný mu mohl doporučit nejvhodnější způsob, jak s ním jednat, neboť znal jeho slovan-ské názory i jeho současný vztah k Vídni. K soustředění pozornosti na Gaje mnoho přispěly jeho návštěvy v Bělehradě, zvláště prvá v dubnu a květnu,

²³ Viz Zachovy zprávy z 23. I. 1846, f. 81—99, a z 30. I. 1846, f. 101—134, B. Czart. 5393.

²⁴ Proto M. Handelsman ve své monografii o Czartoryském (II. sv.) nic nepíše o průběhu Woroniczovy cesty.

²⁵ Viz V. Začek, K pokusu o tajné česko-polské politické zastoupení v Rumunsku r. 1847, Slovanický přehled 1969, 139—146.

²⁶ M. Handelsman, Czartoryski, Nicolas Ier . . . , 37.

tedy záhy po haličských událostech, a jeho rozhovory se Zachem, při nichž prozradil dosti z toho, o čem jednal s Woroniczem.²⁷

»Pokud jde o Polsko, nemá Gaj žádnou důvěru v úsilí polských vlastenců; věří, že důvěra Jeho Výsosti v Rakousko zasadila tvrdou ránu hmotným prostředkům, jež měla Jeho Výsost k dispozici«, psal Zach ve své zprávě 24. května 1846.²⁸ »Myslím, že jsem jej odvrátil od této nesprávné myšlenky. Hrozný zmatek za posledního haličského povstání jej zmátl; je to smutné, drásající. Avšak tato část Polska nemohla nikdy o něčem rozhodovat. Gajův zmatek byl však příliš velký, abych jej mohl s úspěchem přesvědčit, že to je doklad velké životnosti národa«.

Při rozhovoru se Zachem vyjádřil se Gaj velice kriticky o obou agentech knížete Adama. Zach reprodukoval jeho názor na ně takto: »Gaj mluvil s chválou o Riethovi, na kterého se jej ve Vídni ptali, což však Gaj popřel. Rieth zanechal u Gaje své doklady a Gaj mu opatřil jiný pas, s nímž měl přijet za mnou do Bělehradu. Gaj říká že Rieth osvědčil velkou rozhodnost a nejlepší vůli sloužit Chorvatům proti Mad'arům. O Desprezovi a Woroniczovi nemluvil Gaj v takovém smyslu. Řekl, že by lépe udělal, kdyby nepřišli. Vytýká jim, že navazovali styky s mnoha lidmi [»d'avoir noué des rapports avec trop de monde«], že nebyli ve svých stycích dosti opatrní... Proto nebyl Gaj nijak naladěn, aby vstoupil v styky s těmito agenty Jeho Výsosti; se mnou však nejednal jako s agentem Jeho Výsosti, nýbrž jako se starým přítelem. Nemohl jsem mu činit speciální návrhy, nebyly by přijaty. Spokojil jsem se s jeho upřímností a s tím, že přijme mé podněty a rady, které jej přece přivedly k tomu, aby se ubíral naší cestou. Později neopomeneme využít příležitosti, abychom mu dokázali, že Polsko a Francie znamenají mnoho jak v evropské rovnováze, tak v záležitostech jižních Slovanů. Až se nám podaří odtrhnout Gaje od Rakouska, přivedeme jej k Srbsku a budeme sloužit nejen zájmům jižních Slovanů, nýbrž také Polska. Gaj je spokojen s duchem, který vládne v plucích Vojenské hranice; je jist, že může počítat na mnohé z nich. Avšak nesdělil mi podrobnosti, na něž jsem se jej nemohl ptát.«

Nespokojenost s Woroniczovou misí v Záhřebu projevil Zach také ve svých dalších zprávách, zvláště z 30. července 1846,²⁹ v níž se setkáváme s podobnými Gajovými slovy chvály o Riethovi a nelibosti vůči Woroniczovi a Desprezovi. »Co jsem měl dělat«, psal Zach roztrpčen Woroniczovým jednáním, »když jsem neznal ani hlásku o tom, co bylo mezi Gajem a Woroniczem. Neinformovali mne včas a já nemohl uhodnout, zda Woronicz a Gaj se dohodli; mohl jsem to tím méně, neboť Gaj mi neřekl nic příznivého o Woroniczovi. Jak pokračovat v stycích, když jeden neví, zda byly navázány, nebo kam až se pokročilo. Tápal jsem a Gaj se vyhýbal [námětům], aby se důvěrněji spojil

²⁷ Viz V. Ž á č e k, Česká účast při pokusech o politické sblížení Chorvatů a Srbů v 40. letech 19. století, Slovanské hist. studie VI, 1966, 55—91; srovnej Jar. Š i d a k, »Tajna politika« Lj. Gaja i postanak njegovih »memoranduma« knezu Metternichu 1846—47, *Arhivski vjesnik* XIII, 1970, 397—434.

²⁸ B. Czart. 5393, f. 409—444.

²⁹ B. Czart. 5393, f. 457—517.

s Polaky. A Gaj je obratný člověk, nelze se do něj pustit, jak bychom chtěli [»on ne peut pas l'aborder comme on veut«]. Kdybych jen něco věděl o tom, k čemu došlo mezi Riethem a Woroniczem a mezi Gajem, bylo by pro mne snadným upevnit, opravit, rozšířit nebo specializovat naše styky s Gajem«. Zach znovu připomínal příznivé Gajovo stanovisko k Riethovi, zvláště proto, že p r ý (!) chtěl zřídit v Záhřebu solidní agenturu Czartoryského. Zach na to odpověděl, že taková agentura se brzy zřídí, neboť je to pro »hotel Lambert« jen otázkou času. Gajovy výhrady vůči Woroniczovi Zach marně vyvracel; Rieth stál v jeho očích výše, i když uznával, že jednal ukvapeně. O jeho zradě r. 1847 se však nedověděl.

Přes nepříznivé zkušenosti s Riethem i Woroniczem nepřestával Zach náležat v Paříži na vyslání do Záhřebu stálého agenta. Nevyplněný úkol Woroniczův, koncentrace uherských Slovanů, silně upoutal jeho zájem. Kromě toho bylo třeba upevnit v Uhrách politickou pozici »hotelu Lambert«, narušenou protichůdnou činností polských demokratických agentů, jichž konkurenci pocítil jak Rieth, který postihl stopy dosti úspěšné činnosti agenta Vladislava Žegzdy, tak Zach, který se v Bělehradě střetl s jiným agentem Polské demokratické společnosti Josefem S ł o w i c k ý m, který Zacha přímo vyhledal a pokusil se s ním vyjednávat.³⁰ Zach, který se v té souvislosti obával prozrazení, vymohl na srbské vládě, že byl vypovězen ze země. Polským pánům v Paříži pak napsal jako výstrahu: »Takové případy se mohou často opakovat, protože demokraté, zásobování penězi francouzské oposice, zvláště republikány, mohou se vrhat na rozličné strany«. ³¹ Proto Czartoryski schválil jeho postup. V té době měl již Zach vyhlédnutého svého kandidáta na místo agenta v Záhřebu, jistého Konstantina Müllera. Czartoryski byl ochoten jej přijmout, trval však na tom, že bude podřízen Zachovi.³² Nakonec však k jeho jmenování nedošlo.

O úmyslech Czartoryského zřídit v Záhřebu agentské místo svědčí skutečnost, že v rozpočtu své diplomatické služby na rok 1847 pamatoval na agenta v Záhřebu 1200 franky ročně. Ne agenta v Bosně uvolnil jednorázově 1000 franků.³³ V úvahách o příštím agentu mluvilo se o M. Budzińském, členu diplomatické kanceláře »hotelu Lambert«, a o jistém Sewrukovi, který, jak se zdá, měl více vyhlídek. Nakonec do Záhřebu nepřišel ani jeden, ani druhý.

Koncem srpna 1847 navštívil Zacha v Bělehradě jistý Karel G r e g o r o w i c z, původem z Varšavy, který se mu představil jako člen Polské demo-

³⁰ Józef Słowicki byl příslušníkem emigrace od r. 1831 a jako člen Polské demokratické společnosti zaujímal v ní významné postavení; v letech 1839—46 byl sekretářem její Centralizace. R. 1846 cestoval jako emisar do Haliče. Cestou byl zatčen a brzy nato zemřel r. 1847.

³¹ Zachova zpráva z 31. VIII. 1846, B. Czart. 5393.

³² Depeše Czajkowskému, Paříž 30. XI. 1846, B. Czart. 5398.

³³ Celkový rozpočet východní agentury v Cařihradě a jejích poboček činil 28.300 franků.

kratické společnosti.³⁴ Přiznal se, že již 5 měsíců žije v Záhřebu jako učitel řeči. Zacha upoutaly jeho názory na Gaje, a proto vše napsal a poslal do Paříže.³⁵ »Mluví o Gajovi velice špatně, že je roajalista, ješitný, šarlatán. Pan Krestić z Karlovce, který je [Gregorowiczův] žák, mluví rovněž špatně o Gajovi; říká, že Gaj se již nětěší někdejší popularitě, že často změnil tvář, že již není hlavou ilyrské strany, že je špatného charakteru a pronásleduje všechny, kteří jej nezbožňují«. Současně měl Zach příležitost selkat se s básníkem ilyrismu I. Mažuranićem, který rovněž nemluvil příznivě o Gajovi. »Všichni říkají«, referoval, »že v této chvíli je Gaj pro Srby, bojí se však, aby nezklamal Srby i Chorvaty. Nechal jsem je mluvit proti Gajovi, abych věděl, s kým mám co dělat, pak jsem věc prohlédl a snažil se jim dokázat, že v současné době pracuje Gaj v společném zájmu jižních Slovanů... Považuji za jisté, že Gaj má již mezi chorvatskými vlastenci opoziční stranu, ale že se snaží pozvednout se připojením k Srbům, k straně mad'arských konzervativců a dvořením Metternichovi. Stálo by za námahu poslat někoho do Chorvatska pozorovat stav věci«. ³⁶ Zach byl vůči Gregorowiczovi velice opatrný. Celkem zbytečně, neboť Gregorowicz byl zakukleným stoupencem Czartoryského a rok na to vystupoval již v Záhřebu jako jeho agent. O jeho angažování Zach ani nevěděl. Na jaře r. 1848 vystřídal v Záhřebu Zacha, který se na své cestě do vlasti nakrátko zastavil v Záhřebu a jednal s Jelačićem. Do chorvatských záležitosti však také zasahoval z Bělehradu staronový agent Zwierkowski-Lenoir.³⁷ Protože i po revoluci měl Czartoryski zájem o chorvatské poměry, užíval dále agentských služeb Gregorowiczových, jichž výsledkem byla velká, postupně doplňovaná zpráva o chorvatském politickém životě s podrobnými charakteristikami vedoucích osobností, zvláště L. Gaje, kterou zaslal »hotelu Lambert« ve čtyřech pokračováních r. 1852—53.³⁸ Protože Gregorowiczovy charakteristiky vedoucích chorvatských osobností byly napsány hlavně se zřetelem k jejich činnosti r. 1848—49, nelze se zde zabývat jejich zhodnocením a nutno odkázat jeho provedení jiné vhodnější příležitosti.

Činnost agentů kn. Czartoryského v Chorvatsku, která do r. 1848 nebyla permanentní, nýbrž spíše příležitostná, nelze srovnávat s prací a jejími výsledky bělehradského agenta Zacha. Zatímco výsledky Zachovy činnosti byly trvalé, neboť Garašaninova adaptace jeho »plánu slovanské politiky Srbska« byla v podstatě programem srbské politiky vůči slovanským sousedům po celé XIX.

³⁴ V soupisu členů Polské demokratické společnosti vydaném M. Tyrowiczem (Towarzystwo Demokratyczne Polskie 1832—1863, Warszawa 1964) se však jeho jméno nevyskytuje. Rovněž Żegzdowo jméno v něm není uvedeno.

³⁵ Zpráva z 30. VIII. 1847, B. Czart. 5394, f. 145—155.

³⁶ »Ceci me parait sûr que Mr. Gaj a déjà un parti adverse parmi les patriotes croates et que Gaj cherche à se relever en s'accrochant aux Serbes, au parti conservateur Madjare, en faisant la cour à Mr. de Metternich. Il vaut la peine d'envoyer quelqu'un en Croatie pour observer l'état des choses«.

³⁷ M. Handelsman, Adam Czartoryski, II, 359.

³⁸ Jejich data byla: 25. III. 1852 a 15. I., 12. V., a 27. VI. 1853. B. Czart. 5661, f. 45—103.

století, nezanechala po sobě činnost agentů v Záhřebu stopy tak trvalé hodnoty. Agenti, kteří působili v jiném prostředí, než bylo srbské, a byli vázáni ohledy na místní a politické poměry, byli lidé nižší kvality než Zach a neměli tak silný slovanský zápal, kterým Zach podmaňoval osoby, s nimiž jednal. Hlavně však Gaj, na kterého Zach působil osobně i prostřednictvím druhých a který se v slovanském zápalu zkonformoval se Zachem, avšak neudržel se u řídicího kormidla slovanské politiky v Chorvatsku. Odpadl, avšak idea, ať jí říkáme ilyrská nebo jihoslovanská, které společně se Zachem sloužil, nezanikla a dočkala se svého vzkříšení zásluhou J. J. Strossmayera, který ve stopách spolupráce Gaje, Zacha a polských agentů kn. Czartoryského našel bezpečnou a inspirační základnu k rozvíjení jihoslovanské ideje v lepší a dokonalejší formě.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

ŠIDAKOV ZBORNIK

*U povodu 75. godišnjice života
prof. dra Jaroslava Šidaka
i 30. godišnjice njegova uređivanja
»HISTORIJSKOG ZBORNIKA«.*

Redakcijski odbor

MIRJANA GROSS

IVAN KAMPUŠ

BOGDAN KRIZMAN

JOSIP LUČIĆ

HRVOJE MATKOVIĆ

BERNARD STULLI

Glavni i odgovorni urednik

MIRJANA GROSS

IZDAJE
SAVEZ POVIJESNIH DRUŠTAVA HRVATSKE

